

Archivy, vysoké školy a nové formy mezinárodní spolupráce (Projekt ENArC a Česká republika)

Tomáš Černušák – Ludmila Sulitková

Smyslem našeho společného příspěvku by mělo být upozornění, jak současné mezinárodní projekty digitalizace archivních fondů umožňují nejen aktivní zapojení mnoha našich archivů, ale také již i univerzitních pracovišť. Projekty, které konkrétně zmíníme, umožňují totiž kromě úchovy a operativního sdílení informací o fondech a jejich součástech v elektronické podobě rovněž využití takto uložených informací pro studijní účely. Je zřejmé, že zvláště v posledních letech se i české archivnictví pružněji přizpůsobuje novým výzvám, které pro náš tradiční obor přináší stále masivnější využívání moderních technologií. I když základní principy archivního oboru, totiž vazba fondu na jeho původce zůstávají i do budoucna prvotním principem, změny samozřejmě nastávají v práci s elektronickými dokumenty a ve způsobech jejich elektronické evidence, a to od roviny úřadování až po archivaci, čímž se výhledově paradigma oboru zcela zásadně mění. Na nové požadavky pružně reaguje i specializovaná legislativa – všem je nám jistě známo, že archivní zákon z roku 2004, novelizovaný právě hlavně se zřetelem k elektronickým dokumentům už v roce 2009, se má v následujícím roce opět zásadně pozměnit, a to včetně na něj navazujících vyhlášek.¹ Nový zákon by měl zpřesnit ustanovení o správě metadat archiválií, péči o archiválie v digitální podobě, možnosti jejich badatelského vyžívání (samozřejmě i za využití i dálkových přístupů) a roli Národního archivu jako pracoviště, u něhož se již vytváří digitální archiv² a který by tedy v budoucnu na základě takto získaných zkušeností spolupůsobil při možnosti akreditování i jiných digitálních archivů.

Takto tedy vypadají výhledy ve vztahu k primárně již elektronicky utvářeným dokumentům, z nichž se tedy budou vytvářet virtuální archivní celky a jejichž možnosti

¹ Podrobně je o nové legislativě ve vztahu k eGovernmentu pojednáno v příspěvku Ludmily Sulitkové, v tisku (pro sborník k 88. narozeninám prof. Richarda Marsiny).

² Oficiálně byl projekt Národní digitální archiv, který se realizuje u Národního archivu v Praze, sice zahájen až v únoru tohoto roku, ovšem mnohé předpráce probíhají již od roku 2007 (v rámci „Strategie efektivní veřejné správy a Smart Administration v období 2007–2015“). Projekt je financován z Integrovaného operačního programu Evropských strukturálních fondů. Jeho cílem je zajistit bezpečné uchovávání digitálních dokumentů, jejich trvalou udržitelnost a operativní využívání badatelskou veřejností dálkovým přístupem. V oblasti archivnictví umožní zároveň reagovat na očekávaný enormní nárůst elektronických dokumentů ze strany veřejné správy i soukromého sektoru. V současné době se předpokládá ukončení projektu Národní digitální archiv v prosinci 2013.

využívání a sestavování tzv. archivních pomůcek k nim budou samozřejmě daleko operativnější a spolehlivější nežli tomu mohlo být u klasických, tzv. analogových archiválií (ovšem nutno podotknout že uchovávání elektronických dat bude zároveň finančně daleko nákladnější a závislé na spolehlivých energetických zdrojích).

Stále ovšem zůstanou v péči archivářů archivní soubory, jež bychom zřejmě nejvhodněji měli nazývat jako historické, tedy archivní celky, utvářející se v dlouhodobém historickém procesu řádově do konce 20. století z klasických (tzv. analogových) archiválií.³ I zde se v současnosti už využívá nových technologií při zpracování archivních pomůcek, jejichž druhy a struktura jsou rovněž přesně vymezeny v současné archivní legislativě⁴ a v Metodice vydané následně odborem Archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR.⁵ O podrobnostech elektronické evidence archiválií na všech úrovních a možnostech zpracovávání archivních pomůcek již primárně v elektronické podobě (respektive i o možnostech převádění analogových pomůcek do digitální podoby) bylo už pojednáno na jiných místech,⁶ takže nepovažujeme za nutné se nyní touto problematickou hlouběji zabývat. Stejně tak jsou již k dispozici souhrnné přehledy o velkých digitalizačních projektech, jichž se naše archivy účastní⁷ a jejichž smyslem je jak ochrana původních originálů ze vzácných archivních fondů, tak samozřejmě rovněž poskytnutí většího komfortu badatelům postupným zpřístupňováním digitalizovaných archiválií a jejich metadat. Do budoucna by mělo jít i o žádoucí sdílení dat i s ostatními paměťovými institucemi a v konečném důsledku tedy k vytvoření tzv. virtuálního znalostního systému. Připomeňme jen, že při sledování této cíle je záhodno sledovat mezinárodní standardy jako doporučení, která mají zajistit, aby takto zprostředkovávaná data a systémy byly kompatibilní.⁸ V souvislosti s reflektováním

³ Co se týče stávající organizace našich archivů, je třeba připomenout, že po správní reformě v roce 2002, kdy byly zrušeny okresní úřady, staly se bývalé samotné státní okresní archivy součástí (jako organizační složky) sedmi Státních oblastních archivů (respektive na Moravě Moravského zemského archivu a Zemského archivu v Opavě). V čele těchto státních archivů stojí Národní archiv (do roku 2004 Státní ústřední archiv v Praze) s celostátní působností. Kromě státních archivů legislativa upravuje působnost 5 městských archivů (přesněji archivů územních samosprávných celků, jejichž pravomoc se vztahuje na území vybraných měst – Praha, Plzeň, Ústí nad Labem, Brno, Ostrava), specializovaných archivů a bezpečnostních archivů.

⁴ Ve zmíněné vyhlášce č. 645/2004 Sb., aktualizované vyhláškou č. 102/2009 Sb., - viz pozn. 3.

⁵ Viz <http://www.mvcr.cz/archivnictvi-a-spisova-sluzba.aspx>

⁶ Souhrnně, za využití stávajících informativních textů, viz v příspěvku L. Sulitkové, Nové výhledy, uvedeném v pozn. 1.

⁷ Tamtéž. Co se týče postupu digitalizačních prací v našich archivech, bylo možné laskavostí autorů Tomáše Dvořáka a Radka Pokorného čerpat z jejich zatím nezveřejněného referátu, předneseného na sjezdu maďarských archivářů v roce 2009 a z webové prezentace Karla Hally www.portafontium.cz. Viz též pozn. 11.

⁸ Hlavním příkladem kooperace všech paměťových institucí jsou tzv. autoritní záznamy (osob, korporací, zeměpisných názvů atd.), které jsou v případě archivů obsahově širší, nežli je tomu v případě již používaných autoritních záznamů v knihovnách. Viz Miroslav Kunt, Autoritní záznamy v archivnictví, Archivní časopis 60, 2010, č. 2, s. 134-155. Jmenovaný byl hlavním řešitelem tříletého projektu, který se od roku 2007 realizoval při Národním archivu a byl zaměřen na popis archiválií a navazující problematikou digitalizace.

standardů Mezinárodní archivní rady pro popis archivních fondů a standardů pro autoritní záznamy při popisu osob, rodů korporací a institucí⁹ se také počítá s tím, že v nejbližší době budou přepracována a přizpůsobena novým požadavkům původní Základní pravidla pro zpracovávání archivního materiálu.¹⁰

V současné době jsou tedy naše archivy (Národní archiv a Státní oblastní archivy, respektive na Moravě a ve Slezsku Zemské archivy) zapojeny do více široce koncipovaných digitalizačních projektů, z nichž jen náznakově připomeňme alespoň ty nejdůležitější (digitalizace indikačních skic stabilního katastru pro Čechy, Moravu i Slezsko, digitalizace matrik, vedut, pobytových přihlášek z fondu Policejní ředitelství Praha, digitalizace fondu První světová válka a fondu Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu a další). Zvláště se ovšem na tomto místě chceme pozastavit nad mezinárodním projektem Monasterium.Net, zaměřeným na středověké listiny, který probíhá od roku 2006 a k němuž se pod gescí Národního archivu připojují další archivy - Moravský zemský archiv, Státní oblastní archiv Třeboň, Státní oblastní archiv Plzeň, Archiv Univerzity Karlovy **ad.**). Zatímco v první fázi byly v rámci tohoto projektu soustředěny primárně středověké listiny církevních (především klášterních) institucí, v současné době se do tohoto virtuálního archivu vkládají již i registry a digitální kopie listin jiných institucí a korporací (měst, univerzit **ad.**) a časová hranice středověku také již není chápána tak striktně. V konsorciu tohoto projektu je dnes zapojeno 9 evropských zemí¹¹ a více než 60 archivů (a také již i některých univerzitních pracovišt¹²) a zpřístupněno je na 221 tisíc dokumentů a jejich registů.

Hlavním cílem byl návrh implementace mezinárodních standardů v českém prostředí tak, aby byly postupně přijaty jako základ práce archivů v ČR.. Jde v první řadě o standard ISAD(G) – General International Standard of Archival Description, dále ISAAR(CPF) – International Standard of Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, ISDIAH - International Standard for Describing Institutions a technické standardy EAD – Encoded Archival Description, EAC – Encoded Archival Context a METS – Metadata Encoding and Transmission Standard. Standardy ISAD a ISAAR zůstávaly bohužel českou archivní obcí po jejich vzniku poněkud opomíjeny (ISAD byl v první verzi přijat Mezinárodní archivní radou v roce 1994, ve druhé verzi 1999, ISAAR v letech 1995 a 2005) a oficiální český překlad jako výsledek zmíněného výzkumu tak byl Mezinárodní archivní radě předán až v roce 2009.

⁹ Srov. pozn. 8.

¹⁰ *Základní pravidla pro zpracování archivního materiálu*, Praha 1958; znovu otištěna pod názvem *Metodické návody a instrukce pro zpracování archivního materiálu*, zvláštní příloha ke sborníku archivních prací 60, 1960. Viz též Čechová, Gabriela a kol., *Archivní průručka*. Praha 1965. Pro přípravu nových Základních pravidel konstituoval Odbor archivní správy a spisové služby při MV ČR speciální pracovní skupinu, která na nové verzi pravidel intenzivně pracuje od roku 2010.

¹¹ Rakousko, Německo, Slovinsko, ČR, Slovensko, Maďarsko, Chorvatsko, Švýcarsko, Itálie. Z Archivů ČR, zmíněných výše (NA, MZA, SOA Plzeň a SOA Třeboň) je projektu v současné době účasten ještě klášter cisterciáků ve Vyšším Brodě. O účasti našich archivů, a zejména objemu postupně scanovaných listin v Národním archivu v Praze viz Jitka Křečková, Vznik mezinárodního spolku Icarus a pokračování digitalizace listin v rámci projektu Monasterium, *Archivní časopis* 60, 2010/3, s. 249-251. Koordinátorem projektu je v současné době rakouský Institut zur Erschliessung und Erforschung der kirchlichen Quellen v St. Pölten. Projekt jako celek je financován německým Spolkovým ministerstvem pro vzdělávání, umění a kulturu a

Vzájemné kontakty a spolupráce, které se zrodily mezi institucemi aktivně zapojenými do konsorcia projektu Monasterium, daly v roce 2007 vzniknout spolku ICARus (International Centre for Archival Research) se sídlem ve Vídni. Jde o mezinárodní spolek zřízený podle rakouského práva s volenými orgány a pravidelně se konající valnou hromadou všech členů. Pracovní setkání členů spolku se konají dvakrát v roce v některém evropském městě. Členství je určeno institucím – archivům, muzeím, vysokým školám, akademickým pracovištím - od nichž se nevyžaduje žádný finanční příspěvek, ale konkrétní nápady a aktivní přístup k realizaci zajímavých projektů, na něž se spolek pokouší sehnat evropské i národní dotace. Do spolku je v současné chvíli (stav k 1. 6.) zapojeno již 87 institucí z celkem 20 evropských zemí.¹³

Přestože se projekty řízené a organizované spolkem ICARus týkají primárně digitalizace a zpřístupňování archiválií, současný hlavní projekt se zkráceným názvem ENArC (European Network on Archival Cooperation), na který spolek a jeho partneři získali relativně velkorysou dotaci ve výši 2,250.000 Euro využitelnou po dobu 4 ½ roku, tento rámec výrazným způsobem překračuje. Důležitou součástí projektu, jehož se účastní 14 hlavních a 4 asociovaní partneři z celkem 9 zemí, jsou totiž i národní workshopy a projektové mítinky, seznamování se s archivy a archivnictvím sousedních zemí a mezinárodní výměnné pobyty archivních a vědeckých pracovníků.¹⁴

Další neméně důležitou součástí projektu ENArC jsou tzv. vědecké subprojekty, které se zabývají možnostmi využívání shromážděných dokumentů v širších srovnávacích výzkumech, do nichž by byli zapojeni také vysokoškolští studenti (tento subprojekt je koordinován Univerzitou v Neapoli). Jako výzkumná základna by měl posloužit přednostně právě zmíněný projekt Monasterium. Tím se tedy otevírají nové možnosti bádání o středověkém diplomatickém materiálu (jiné projekty, například Manuscriptorium, pak jistě umožní obdobné postupy i v práci s neúředním písemným materiálem období středověku). V současné době se tak například konkretizují možnosti užší spolupráce studentů historie neapolské univerzity a na straně druhé studentů historie univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem¹⁵ při studiu středověké listiny papežské, císařské, ale i privátní, a to počínaje

Evropskou unií, práce jednotlivých pracovních skupin, případně projektů vztahujících se k jednotlivým zemím, jsou zčásti financovány z národních a soukromých prostředků.

¹² Například katedry archivního studia při Karlově univerzitě v Praze a Komenského univerzitě v Bratislavě.

¹³ Viz Annual Report 2010/2011. - http://www.monasterium.net/pdf/ICARUS_AnnualReport_2010-2011.pdf. Nejnověji (k 20.6. 2011) bylo potvrzeno členství v tomto projektu jeho prezidentem Tomášem Aignerem katedře historie (oddělení pomocných věd historických a archivnictví) Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

¹⁴ Annual Report 2010/2011, s. 8-9.

¹⁵ Viz pozn. 13.

podzimem tohoto roku. Co se týče metodiky, budou samozřejmě respektována klasická východiska a pravidla, nové budou jen technické možnosti a mezi nimi též využití nabízeného nástroje Edit MOM. Jeho prostřednictvím bude totiž možné utvářet ze shromážděného materiálu výběrově menší digitální archivy, respektive listinné celky, které budou podrobeny hodnocení ve všech věcných i diplomatických souvislostech. Tyto celky budou opatřeny jak příslušnými metadaty, která bude možné díky zmíněnému editačnímu programu možné postupně zdokonalovat,¹⁶ tak především odbornými komentáři, zohledňujícími metodické postupy a hlavně dosažené výsledky výzkumu. „Miniedice“ tohoto typu by se pak v další fázi mohly stát online distribuovanými instruktážními materiály pro další podobná a hlavně srovnávací studia, která ovšem bude zapotřebí založit na větším množství takovýchto vzorků, respektive sond. Zatím se tedy zdá, že naznačené cesty jsou slibné, ověření ve výzkumné praxi bude, jak naznačeno, záležitostí nejbližších měsíců. Věříme ale, že moderní technologie umožní i v oblasti listinné diplomatiky výzkumy, které předčí nejspíše představy našich předchůdců.

¹⁶ Uživatel, v tomto případě student, je tedy současně aktivním činitelem, neboť své nové poznatky může vkládat do metadat. Editační program umožňuje i vytváření transkripce listin registrovanými uživateli. Za kvalitu nově vkládaných či upravovaných dat do editačního programu zodpovídají odborní moderátoři, které si uživatel vybírá z nabídky menu programu. Ten vyhodnocuje práci uživatele-studenta a uloží nová data na webovou stránku. Viz Křečková, J, Vznik mezinárodního spolku, s. 251.